

יהודה מוריאל / תל-אביב

השבת בבריאה

ביאור לבראשית ב, ב-ג, על פי מדרש חז"ל

בסוקי התורה שבהם מסתיים סיפור הבריאה הם פסוקי שירה. זה הוא שיר הלל לכבוד השלמת מלאכת הבריאה על ידי בורא העולם. במרכז השירה עומד היום השביעי, וזה היום מורם מששת הימים שקדמו לו בארבע סגולות יקרות המציינות אותו ומעטירות אותו: מצד אחד הכילוי והשכיחה, ומצד שני הברכה והקדושה. 'ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה; וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה. ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו, כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות'. שני הכתרים הראשונים מחוברים זה לזה, וכך גם השניים האחרונים. עדות לכך בנושא השירה הזאת – אלהים. הנושא מופיע רק פעם אחת בשניים הראשונים ומחבר אותם, וכך בשניים האחרונים. אחריהם בא הכתוב האחרון – 'כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות' – ומעיד, כי גם שני הזוגות כרוכים זה בזה, כעין סיבה ומסובב, שאין להפריד ביניהם. מעתה יש לנו להבין מה טיבם של הכילוי והשכיחה, אשר – כתוצאה מהם – מתמלא היום השביעי בקדושה מאת ה' וכברכתו.

במדרש בראשית רבה (פרשה י, פסקא ט) אנו קוראים: רבי שאליה לרבי ישמעאל ב"ר יוסי. אמר לו: שמעת מאביך מהו 'ויכל אלהים ביום השביעי'? אתמהו! אמר לו: כזה שהוא מכה בקורנוס על גבי הסדן. הגביהה מבעוד יום והורידה משתחשך. אמר רבי שמעון בר יוחאי: בשר ודם שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו, הוא מוסיף מחול על הקודש. אבל הקב"ה שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה. גניבא ורבנן: גניבא אמר: משל למלך שעשה לו חופה וציירה וכיירה. ומה היתה חסרה? כלה שתיכנס לתוכה. כך מה היה העולם חסר? שבת! רבנן אמרי: משל למלך שעשו לו טבעת. מה היתה חסרה? חותם. כך מה היה העולם חסר? שבת! וזה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך: 'ויכל אלהים ביום הששי וישבות ביום השביעי'.

שאלתו של רבי באה כדי לקבוע בדיוק את משמעותו של כ"ל וי המלאכה. כילוי זה מה הוא? האם מציין הוא את גמר המלאכה, השלב האחרון בעשייתה? או יש בו ביטוי למצב שלאחר גמר העשייה? במלים אחרות: המכלה את מלאכתו – עושה וגומר אותה? או חדל מלעשות, לאחר שכבר גמר מקודם? ברור מתוך דברי המדרש, שכבר בתקופה קדומה היה מקום לטעות בפירושו של הכתוב, ולכן זהו אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך: זיכל אלהים ביום הששי, וישבות ביום השביעי.

התשובה של רבי ישמעאל ברבי יוסי ניתנה בדרך משל: כזה שהוא מכה בקורנוס וכו'. לראשונה עלינו לנתח את הפעולה המיוחדת שבמשל עצמו. ההכאה בקורנוס על גבי הסדן מדגימה פעולה, שבתכליתה היא אחת, וכמהותה מתחלקת לשניים. חלקה הראשון הוא עיקר עשייתו של הפועל, שבה הוא מפעיל את כוחו ומרים את הקורנוס. אך התכלית מושגת רק בחלק האחרון של הרגע, שבו, כביכול, אין הפועל עושה מאומה. מכת הקורנוס על הסדן נראית כאן תוצאה עקיפה של ההרמה שקדמה לה, אך לא כפעולתה ממש. נמצא שהמעשה העיקרי, שתכליתו הושגה רק בחלק האחרון של הרגע, הפועל עשה אותו ולא עשה אותו. עשה אותו, כי הוא אשר גרם לו, ובלעדיו לא היה נעשה. הוא לא עשה אותו, כי באותו חלק אחרון של יחידת הזמן לא הפעיל הפועל את כוחותיו. אדרבה, הוא הרפה ידיו וחדל מלעשות. מכאן מתקבלת כוונת המשל, הבא לסבר את אזנינו, כיצד נתפלג החלק הזעיר ביותר של הזמן – הרגע האחרון בעוד יום של היום הששי – לחלק אחד של עשייה (מבעוד יום) ולחלק אחר של כילוי העשייה (משתחשך). זוהי כפי הנראה גם מגמת הסברו של רבי שמעון בר יוחאי, המתייחס למשל של רבי ישמעאל ברבי יוסי: בשר ודם שאינו יודע לא עתיו וכו' הוא מוסיף מחול על הקודש. אבל הקב"ה ושהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה. דבריו של רשב"י מעמידים אותנו על שלטון ה' ועליונותו על הזמן, לעומת מגבלותיה של התפיסה האנושית בזמן. הקב"ה יודע עתיו ורגעיו, כי הם בידו, ואין הוא בידם, וכדרך שאמרו (ב"ר סח, ט), שהוא מקום עולמו ואין העולם מקומו. הקב"ה יודע את זמנו, כי הוא הורה מעל לזמן, ובהווייתו זו יש בידו להפריד את היחידה האטומית של הזמן, לפצלה כחוט השערה, ובאותו פיצול – להתחיל בה פעולה חדשה. דבר זה הוא למעלה מתפיסתנו, שכן תפיסתנו נשלטת על ידי הזמן ואינה שולטת בו. האדם שאין לו הווייה מעל לזמן, אין לו גם הורה. כל רגע ורגע, בשעה שנתפס על ידו, הריהו כבר עבר ולא הוה. תפיסת אדם את הזמן, היא תפיסת העבר, באמצעות המקרים שקרו בו, ולכל היותר – תחושה דמיונית של העתיד, אך לא תפיסת ההווה.

ומכאן שדבר גדול משמיענו רשב"י בהסברו: כילוי מלאכת ה' בבריאה העמיד את המחיצה בין על-זמניותו של הבורא ובין תפיסתו המוגבלת של הנברא בתוך הזמן. באותו הרגע של חוט השערה, עם כניסת נקודת ההתחלה של היום השביעי, התחיל זמנו של האדם, שאין האדם יכול להשתחרר מרציפותו ומהמשכיותו, ולכן אינו מסוגל לראות בו, לא התחלה ולא סוף.

ומבחינה מעשית, כדי להיכנס לקדושת השבת, נאלץ האדם להוסיף מחול על הקודש, דהיינו לקדש גם חלק מסויים מן החולין שבזמנו. ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה. בכילוי זה הציב הבורא גבולות לעולמו. וכשם שהציב את הגבול לזמן הנתפס, באופן שאין לנו תפיסה אחרת אלא בתוך הזמן הזה, כך הציב גם את הגבול לטבע הנתפס על ידינו, באופן שאין לנו כל תפיסה אלא בתוך מסגרת חוקי הטבע השולטים בעולם, ואשר שלטונם התחיל באותו הרגע של כילוי מלאכת ה' בבריאה. גם דבר זה מקופל בצורה נפלאה במשל של רבי ישמעאל בר' יוסי. מיטיב להסביר לנו זאת רבי יצחק עראמה ב'עקדת יצחק' (שער רביעי). וזו תמצית דבריו: בריאת העולם לא הגיעה אל שלימותה, אלא לאחר שחלו בה שלוש 'מציאויות' גדולות ועצומות. מציאותה הראשונה היתה בבריאת יש מאין, בהוצאת החומר הראשוני המשותף (היולי)¹ מהעדר הגמור אל היש. ואף-על-פי ש'יש' זה שנברא לא היה מוחלט ומציאותו לא נגמרה, הרי עיקר הפלא שבבריאה זו הוא היותה מהאפס הגמור. השלב השני הוא הוצאת יש נגמר ושלם מהחומר הראשוני. ועם שאין 'מציאות' זו נפלאה כמו הראשונה, שכן יש בה כבר 'יש מן היש', הרי היא יתירה עליה, כי ה'יש' שבה הוא דבר נשלם. השלב השלישי הוא בהוויית עצם מעצם, באותה ההתפתחות המתמדת שבתוך המציאות, הביצה מהטיפה והאפרוח מהביצה וכדומה. התפתחות זו אין בה מהפלא של הראשונות, אך היא מעולה משתיהן, כי בה עיקר הכוונה של הבריאה בכללותה. הכל לא נעשה אלא כדי שיימצא זה הטבע, המפתח בתמידות את התחדשות העולם ויישובו, והכל לא נברא אלא בשבילו. בעל העקדה מתאר את תהליך הבריאה כמקביל למעשה המשכן. 'הלא תראה כי במעשה המשכן נמצאו שלושת העניינים האלה בהווייתן. ראשונה נאמר: כל נדיב לב יביאה את תרומת ה' זכו', הרי הזמנת התמרים

1 ר' יצחק עראמה מתאר את מהלך הבריאה באמצעות המושגים של הפילוסופיה היוונית: חומר ראשוני-היולי (HYLE), שהוא החומר בכח; וצורה המציינת את השלימות, התכלית. אך בניגוד לדעת אריסטו על עולם קדמון, הכניסו הוגי הדעות היהודיים את כל אלה לתוך מסגרת האמונה בעולם נברא.

למלאכה. אחרי כן אמר: 'ראו קרא ה' בשם בצלאל וכו' וכל חכם לב בכם יבואו' כי מהחמרים האלה, הם בחכמתם עשו ותיקנו חלקי המשכן... ואחרי שגמרו מעשיהם איש איש ממלאכתו נאמר: 'ותכל כל עבודת משכן אהל מועד', הנה עדיין העיקר חסר, והוא הקמתו והשתמש בו, וסדרי עבודתם, שבתם וקיימתם כי היא היתה עיקר הכוונה ותכלית כל המלאכה, ואליה עשו השמחה וכבוד החנוכה וכו'. וכן העניין עצמו בבריאת העולם. לראשונה: 'בראשית ברא אלהים', וזוהי הוצאת החמרים הראשונים מהאפס המוחלט. אחרי כן, בכל עשרת המאורות שבהם נברא העולם בששת ימי המעשה, הוא מה שעשתה חכמת אומנותו יתברך – כל הנמצאים השלימים מהחמרים הראשונים ההם. אמנם העניין השלישי, והוא הוויית עצם מעצם על ידי המרת הצורות – היא במדרגת הקמת המשכן וחנוכת עבודתו. ועל-כן הוא עיקר הבריאה ותכליתה, אשר עליה אמרו בדרך האמת: 'המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית'.

וכך מגיע ר' יצחק עראמה להסבר הכתובים, המשמשים לנו נושא לענייננו. לאחר ששת ימי הבריאה נאמר: 'ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה'. 'כי הנה עם זה ביום השביעי שימשה עיקר המלאכה והתכלית המכוון בה, והרי הוא מעשה גמור בלא עבודת מלאכה, והוא מה שסמך בכתוב עצמו ביאורו באמרו: 'וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה... ולא אמר מלאכתו סתם'. לדעת בעל העקדה נותנים לנו שני חלקי המשל בדברי ר' ישמעאל בר' יוסי, הגבהת הקורנוס והורדתו, הסבר מדויק עד להפליא, למלאכת ה' בבריאה. 'כי מהידוע שהגבהה בקורנוס הוא עצם המעשה ועיקר הטורה והעבודה, כי הוא מגביהו כנגד טבעו בכוח זרועו. אבל הורדה אין בה טורח ויגיעה, כי היא נעשית מעצמה ובטבעה. אמנם יש בה כוונה והיא העיקר, מצד מה שהיא מלאכה; והיא היתה תכלית ההגבהה... וכן היה באמת, כי מתחילת הבריאה עד סוף יום הששי, היה הבורא יתברך פועל כנגד טבע הנוהג, בכוחו האלהי... והוא ממש כעניין הגבהת הקורנוס... אמנם מתחילת יום השביעי שבת מהמלאכות ההם, אבל העולם לא שבת, אלא מעתה הנהיג לנהוג מנהגו והולך, כי הוא עיקר המלאכה, כמו שזה המכה בקורנוס, וכשהורידו אינו יגע בה, אבל מכל מקום ההורדה היא עיקר כוונתו'.

מעתה יש לדייק בסדר הכתובים ובצורתם: 'ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה'. כילוי המלאכה, עם שאין בו כבר עשייה אקטיבית, הרי בו דווקא תכלית המלאכה ועיקרה. כל מה שנעשה בששת הימים היה מיועד לאותו הרגע, שבו יתחילו הזמן והטבע לפעול כפי מנהגו של עולם. וכאשר הושגה התכלית, – וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה'. השביתה היא השיחור הסופי. מעתה פועלים חוקי הקוסמוס כדרכם

וכמנהגם, ושתי המציאויות הראשונות, הבריאה והעשייה, כבר אינן ניכרות בהם.

בורא העולם נפרד מבריאתו ונתן לה את ברכת הפרידה: 'ויברך אלהים את יום השביעי, ויקדש אותו'. החלק השני בכתוב מבאר את תוכנו של החלק הראשון. ברכה זו – מה היא ומה תוכנה? התשובה הניתנת לנו בכתוב: קדושת היום – היא ברכתו! ה' ברך את היום השביעי, כזה שקידש אותו, הבדיל אותו ורוממו משאר הימים. והרי מתחילת היום השביעי הזה, כמו בכל הימים שבאו אחריו, עולם כמנהגו נוהג. החוקים הפועלים בטבע אינם מבחינים כלל בין היום השביעי לבין שאר הימים. ממילא גם האדם, הנאלץ אף הוא לנהוג מנהגו של עולם, אינו מכיר בייחוד כל שהוא ביום מן הימים. ואם אמנם יהא כך תמיד, ישקע האדם בעבודת 'מיו', אזי ייכנע כליל לחוקי הטבע וייהפך אף הוא לחלק ממנהגו של עולם. ומעתה – צלם האלהים מה יהא עליו? אם גם האדם, ככל שאר יצורי הטבע, יחוש רק את החומר ויסיח דעתו מהרוח, יכיר בחוקים ולא במחוקק, יחיה ב'זמן' מבלי להכיר ב'חידושו', משמע שלא היתה ראשית לבריאה ואף אין בה תכלית; אזי לא ידובר על כילוי מלאכה, שהוא עיקרה ותכליתה, אלא על חידלון של ריקנות אין סופית. 'שביתת' אלהים במקרה זה תציין שכחת אלהים; אזי יתברר, כי היום השביעי, אשר יועד מראש להיות גולת הכותרת של הבריאה, לא ברכה הביא עמו, אלא קללה; זו קללת חיי החולין, אשר נועדו לספק אך ורק יצרי הגוף, ורוח אין בהם; כי זו הקללה של עולם שאין בו לא תוכן ולא תכלית.

לפיכך ברך ה' את יום השבת ויקדשהו. קדושתו וייחודו משאר הימים – זו ברכתו. בה יתברך האדם ויכיר בצלם האלהים הנסוך על פניו. 'ברכו באור פניו של אדם, קדשו באור פניו של אדם, לא דומה אור פניו של אדם כל ימות השבת, כמו שהוא דומה בשבת' (בראשית רבה פרשה יא). ברכת הרוח שתשרה מעתה בחיי החומר וחיי יום יום, בכל ששת הימים, תגרום לכך, שהחיים ישאפו למשמעותם ולתכליתם – לקדושת היום השביעי. תיאור ברכה זו בא שוב לידי ביטוי בפלא במשלי המדרש שלפנינו, המבארים את 'מלאכת' ה' ביום השביעי. גניבא ורבנן: גניבא אמר: משל למלך שעשה לו חופה וציירה וכיירה. ומה היתה חסרה? כלה שתכנס לתוכה. כך מה היה העולם חסר? שבת! רבנן אמרי: משל למלך שעשו לו טבעת. מה היתה חסרה? חותם. כך מה היה העולם חסר? שבת! מה בין המשל של גניבא לבין המשל של רבנן? שניהם אינם אלא שני צדדים המשלימים זה את זה במטבע הבריאה. חופה מצויירת ומכוויירת, כל עוד הכלה לא נכנסה לתוכה – אינה אלא חופה ריקה. כך העולם, עם כל ציוריו וכיוריו, עם כל יפיו ופארו, כל עוד

יהודה מוריאל

חסרה בו קדושת היום השביעי – הוא עולם ריק, ללא תוכן וללא משמעות. ריקנות זו מאין היא באה? הסבר לכך בדברי המשל של רבנן. טבעת ללא חותם – אף היא טבעת, אך תכלית אין בה, כי אין היא מעידה על בעליה! החותם של הטבעת מעיד על כך, שיש לטבעת זו בעלים, וזו כל תכליתה של הטבעת. קדושת היום השביעי מעידה, שעולם זה – האלהים בראו. זוהי ברכת היום וברכת העולם.